

IJTIMOYIY MULOQOT JARAYONIDA SOTSIAL DEYKSISNING KOMMUNIKATIV XUSUSIYATI

Tashxujayeva Gulasal O'ktam qizi
Samarqand Davlat Chet tillar insituti
2-kurs magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada sotsial deyksis hodisasi elementlarining ijtimoiy muloqot jarayonida qo'llanilishi, uning turlari hamda ijtimoiy-lingvistik ssenariylar ishtirokchilarning kommunikatsiya jarayonida bajaradigan rollaridan kelib chiqqan holda sotsial deyksisning qo'llanilishining o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Sotsial deyksis, xushmuomalalik kategoriyasi, mutlaq ijtimoiy deyksis, ijtimoiy aloqa deyksisi.*

Jamiyatda insonlar o'zaro muloqot jarayonida turli xil xushmuomalalik kategoriyasiga oid so'zlardan foydalanishadi. Ijtimoiy deyksis har bir shaxs turli-xil kommunikatsion holatlarda, vaziyatga qarab turli-xil rollarni bajarishini ifodalashda muhim ahamiyat kasb etadi..

Jamiyatda kommunikatsiya jarayonida turli rollarni bajaruvchi kishilarning o'zaro munosabati jamiyatda shaxslar tomonidan ishlab chiqilgan hamda belgilangan roll kutishlar bilan boshqariladi. Ushbu holatda inson o'zi xohlaydimi yoki yo'qmi atrofdagilar undan jamiyatda o'rnatilgan ma'lum namuna va normalarga mos keluvchi xulq atvor va muomalani kutadilar. Agar rol yaxshi bajarilmasa jamoatchilik tomonidan baholanadi va vaziyatga qarab ozmi- ko'pmi cheklashlar qilinadi . Shunday ekan jamiyatdagi insonlar orasida kommunikatsiya jarayonlari ham ularning ijtimoiy kelib chiqishi, jamiyatdagi o'rni mavqeyi, kasbi va lavozimiga ko'ra turli xil shakl va holatda sodir bo'ladi. Bunday kommunikatsiya jarayonlarida uning ishtirokchilari kommunikatsiya jarayonini tashkil etishda turli xilda shakl va mazmundagi xushmuomalalik elementlaridan foydalanadilar.

Sotsial deyksis "nutq hodisasi ishtirokchilarining ijtimoiy mavqei yoki roli bilan bog'liq holda lingvistik iboralardagi ijtimoiy munosabatlarni " belgilaydi (Levinson 2005, 119). Shuning uchun ba'zi tilshunoslar ijtimoiy deyksisni shaxs deyksisining bir qismi sifatida ko'rishadi.

Sotsial deyksis subyektiv yo'nalishning koordinata tizimining uchta asosiy komponenti (shaxs, joy va vaqt) bilan bog'liq emas, lekin ular turli xil ijtimoiy darajalar va muloqot ishtirokchilarini jamiyat ichidagi munosabatlarini til orqali qanday amalga ifodalashni ko'rsatadi. Qisqacha aytganda, bu ma'lumotga emas, balki insonlar o'rtasidagi munosabatlar darajasiga murojaat qilishdir. Sotsial deyksisning 2 asosiy turi mavjuddir.

1. Mutlaq ijtimoiy deyksis
2. Ijtimoiy aloqa deyksis .

Mutlaq ijtimoiy deyxsis: Nutq harakati ishtirokchilarining ikkita o'ziga xos turi uchun ajratilgan shakllarni o'z ichiga oladi, ular: vakolatli ma'ruzachilar va vakolatli qabul qiluvchilar. Prototipik holat nutq qirol yoki qirollikka tegishli kishi tomonidan so'zlangan holatni yoki ularga qaratilgan nutqni o'z ichiga oladi. Bunday iboralar asosan monarxiya bo'lgan mamlakatlarda qo'llaniladi. Masalan, (Janob hazratlari, oliy hazratlari, hazratlari va boshqalar). Bundan tashqari, mutlaq ijtimoiy deyxsis ko'pincha muayyan murojaat shakllarida ifodalanadi, u ma'ruzachi va qabul qiluvchining reytingini taqqoslashni o'z ichiga olmaydi; qabul qiluvchining jamiyatdagi mutlaq ijtimoiy holatiga faqat oddiy havola bo'ladi.

Mutlaq ijtimoiy deyxsis odatda murojaatning ma'lum shakllarida ifodalangan deyxitik ma'lumotnoma bo'lib, unda ma'ruzachi va qabul qiluvchining reytingi taqqoslanmaydi. Misollar uchun: oliy hazratlari, janob Prezident, oliyanoblar va boshqalar.

IJTIMOY ALOQA DEYKSISI

Ijtimoiy aloqa deyxsisini eng muhimi, sharafli so'zlar bilan ifodalash mumkin. Faxriy so'zlar ishtirokchilarning haqiqiy holatini, jamiyatdagi o'rnini ko'rsatish uchun alohida leksemalardan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Faxriy unvon yoki sharaflovchi so'zlar (honorifics) - bu shaxsga murojaat qilishda yoki unga murojaat qilishda hurmat, xushmuomalalik yoki lavozim yoki martabaga hurmatni bildiruvchi unvon. Ba'zida "faxriy" atamasi faxriy ilmiy unvonga nisbatan aniqroq ma'noda ishlatiladi. Shuningdek, u ko'pincha tilshunoslikda so'zlovchilarning nisbiy ijtimoiy mavqei ifodalashning grammatik yoki morfologik usullari bo'lgan faxriy nutq tizimlari bilan aralashtiriladi. Faxriy so'zlar uslub va urf-odatlariga muvofiq tegishli hodisa va taqdimotga qarab prefiks yoki qo'shimcha sifatida ishlatilishi mumkin.

Odatda faxriy so'zlar grammatik uchinchi shaxsda uslub sifatida, ikkinchi shaxsda esa murojaat shakli sifatida ishlatiladi. Muhtaram shaxs tomonidan birinchi shaxsda foydalanish kam uchraydi yoki juda qo'pol va xudbinlik hisoblanadi. Ba'zi tillarda birinchi shaxsga qarshi (noto'g'ri yoki kamsituvchi) shakllar ("eng kamtarin xizmatkoringiz" yoki "bu noloyiq odam" kabi iboralar) mavjud bo'lib, ularning ta'siri murojaat qilingan shaxsga nisbatan ko'rsatilgan hurmatni oshiradi.

Xulosa o'rnida, kommunikatsiya jarayonida ishtirokchilarning ijtimoiy mavqei, kasbi, unvoni, lavozimi hamda ularga nisbatan hurmatni ifodalash uchun sotsial deyxsisdan foydalanishimiz mumkin. O'z navbatida sotsial deyxsis xushmuomalalik kategoriyasi bilan chambarchas bog'liq ekanligini ham ko'rishimiz mumkin. Ijtimoiy muloqot jarayonida ko'zlangan umumiy hamda xususiy maqsadlarga erishish uchun xushmuomalalik kategoriyasi elementlaridan to'g'ri va o'rinli foydalanaolish juda muhim vazifadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Maxsudova M. Muloqot psixologiyasi. — Toshkent: Turon- Iqbol, 2006.
2. O. N. Shomatov. Filalogiyaning ilmiy tadqiqot metodlari. Toshkent 2009.
3. Safarov Sh. Pragmalingvistika. — Toshkent: O'zbekiston milliy ensklopediyasi, 2008.
4. Mahabad Izaddin M. Amin, Dr Ali Mahmood Jukil. Social deixis in Harrison's The Silent Wife. Article. 2019
5. <http://www.ello.uos.de/field.php/EarlyModernEnglish/SocialDeixis>.
6. <https://moluch.ru/archive/337/75164/>.